

WIES VAN LEEUWEN

200 gesloopte Brabantse monumenten

Klaagzangen over het verdwijnen van het eigen karakter van Brabant zijn er al sinds 1900. In 1913 klaagde pater Van den Elzen, stichter van de Brabantse boerenbonden, over het verloren gaan van 'het eigenaardig volkskarakter, de gehechtheid aan het eigen huis, aan eigen familie en eigen dorp'. Achtergrond van deze klacht was vooral de angst voor lichtzinnigheid en zedenbederf, die vanuit de stad de plattelandsgemeenschappen zouden bedreigen. Na de Tweede Wereldoorlog verandert de toonzetting: men betreurt dan vooral de verdwijning van het landschap en de waardevolle boerderijen. Dat is de thematiek van de artikelen van A. D. Kakebeeke 'Kulturele erosie in Brabant. Het behoud van enkele gave gehuchten bepleit' (Brabants Heem 1962) en H. F. J. M. van den Eerenbeemt, 'Pleidooi voor het behoud van het 'kleine' Brabantse monument in zijn natuurlijke omgeving' (Brabants Heem 1974). Het boek 't Is zund van Brabant' van J. Akerboom en A. van Oirschot uit 1978 somt tientallen gevallen van teloorgang van architectonisch en cultuurhistorisch waardevolle gebouwen op.

De situatie in mijn geboortedorp *Luyksgestel* maakt die teloorgang schrijnend duidelijk. Volgens een enquête van *Brabants Heem* bestonden hier ca. 1960 nog 74 langgevelboerderijen van vóór 1900. In mijn herinnering zijn er tussen 1955 en 1985 alleen al vijftig verdwenen, door brand, afbraak of ingrijpende herbouw. Ook de kerk is op de toren na verdwenen. In andere gemeenten in Midden- en Oost-Brabant is het beeld niet anders. *Eersel* en *Bergeijk* bijvoorbeeld hadden beide in 1960 nog een gave kern met beboomd plein en langgerekte dorpshuizen. In *Eersel* is dit plein beschermd en gehandhaafd, in *Bergeijk* is het even waardevolle geheel op de laatgotische kerk na gesloopt.

'Kulturele erosie' is een objectief gegeven, waarbij wel bedacht moet worden dat er, terwijl het bestand aan waardevolle bebouwing zichtbaar uitdunt, steeds weer nieuwe groepen potentiële monumenten binnen het blikveld van de bouwhistoricus vallen. Dit geldt voor de 'jongere monumenten' tussen ca. 1850 en 1940 en zal binnenkort ook opgaan voor de bouwkunst en stedenbouw van de naoorlogse 'wederop-

bouw' en de 'Bossche School'. Vanuit een oogpunt van voorraadbeheer zou men dus niet rouwig moeten zijn om de voortdurende sloop. Vanuit bouwhistorisch oogpunt echter wel: elke afbraak of ingrijpende verbouwing betekent immers het onherroepelijk verdwijnen van getuigenissen uit het verleden in de vorm van gebouwen en structuren die konden tonen hoe men vroeger leefde en werkte. Zo wordt de geschiedenis van leven en bouwen steeds herschreven, terwijl het verloren gegane vaak niet eens gedocumenteerd is.

Sinds de provincie Noord-Brabant in 1979 startte met haar *Cultuurhistorische Inventarisatie Brabantse Monumenten* werd in meer dan zestig gemeenten vastgelegd welke gebouwen en nederzettingstructuren van belang waren ten behoeve van het monumentenbeleid van gemeente, rijk en provincie. Tevens werd waar mogelijk bijgehouden welke vastgelegde objecten intussen werden gesloopt. De inventarisatiewerkzaamheden zijn sinds 1988 geïntegreerd met het *Monumenten Inventarisatie project*. De lijst van verdwenen objecten wordt echter nog steeds bijgehouden, ter actualisering van de reeds beschreven ge-

De 'Zandhoeve' te Sint-Oedenrode voor de sloop, een waardevolle boerderijgroep (foto ir. B. C. van Noordwijk, Aarle-Rixtel).

meenten. Momenteel zijn 203 van de geregistreerde bouwwerken gesloopt, maar de lijst is niet volledig omdat de gegevens vaak slechts toevallig verkregen kunnen worden.

Wanneer we de lijst doorlopen blijkt het te gaan om 160 boerderijen en woonhuizen, 11 kloosters, twee watertorens en een raadhuis, 2 postkantoren, een wegwijk, 17 industriële gebouwen, 3 scholen, 2 kerkhoven, 2 sluizen en een jeneverhuisje. Een groot deel van deze gebouwen was niet beschermd, maar enkele tientallen waren wel op de rijkslijst geplaatst en bleken sindsdien al of niet met vergunning gesloopt of verminkt.

Sigaarvormige watertorens

Voor de 19e en vroeg 20e eeuwse gebouwen die voor een specifieke functie zijn gebouwd, worden vaak gesloopt als hun functie wegvalt. Zo verdwenen de markante, sigaarvormige betonnen watertorens van *Oisterwijk* en *Boxtel* en werd de weverij *Van Oerle Alberton* (oudste delen ca. 1850) in *Boxtel* gesloopt. Dit complex was gelegen aan de *Dommel* en kende een reeks gebouwen en hallen uit uiteenlopende bouwfases. Ook in *Tilburg* verdwenen veel hallen en hoogbouwconstructies van textiel fabrieken, waaronder uiteraard de unieke, onder industrieel archeologen legendarische fabriek van *Pieter van Dooren*. In *Cuyk* werd het onooglijke maar gave gebouw van de kuiperleerlooiery aan de *Grotestraat 39* gesloopt. Ook het *Jeneverhuisje*, een opslagruimte ten behoeve van de accijnsheffing aan de *Korte Molenstraat* is daar gesloopt. Een huislooiertje te *Dongen* dat bij de start van het M.I.P. nog in het middelpunt stond is intussen ook al verloren gegaan. De haast klassicistisch-symmetrische hal van het *Bossche loodbedrijf Rouppe van der Voort* aan de *Zuid-Willemsvaart* maakte plaats voor woningbouw.

Waterbouwkundige objecten zijn in de vorige eeuw in toenemende mate tot stand gekomen bij de aanleg van kanalen en de regulering van de waterafvoer, onder meer in de omgeving van *Den Bosch*. Ze voldoen niet meer aan de eisen. Zo maakte de interessante spuisluis *Henriëttewaard* uit 1859 en 1920 in 1986-87 plaats voor een overigens met zorg ontworpen nieuwbouw.

Kloosters

De kloosters, die tesamen met scholen, pastorie, kerk en kerkhof het middelpunt vormden van veel dorpen verdwijnen ook in toenemende mate. Sommige zijn door rijk of gemeente beschermd. *Duinendaal* te *Boxtel* met de in perfecte staat verkerende neogotische kapel is echter gesloopt, evenals 'De *Klepkooy*', het immense internaat *De Ruwenberg* te *Sint-Michiëlgestel*. Van dit laatste gebouw bleef in het ruinveld alleen de kern, het laatgotische landhuisje overeind. In *Eersel* bleef de gemeente in gebreke bij het vinden van een goede bestemming voor het kloostergebouw. In *Chaam* werd in 1982-83 het gepleisterde schoolgebouw met onderwij-

zerswoning uit de vroege 19de eeuw gesloopt.

Kerkhoven worden in enkele gevallen ook bedreigd, niet altijd door volledige ruiming zoals in *Deurne*, maar veeleer door het geleidelijk aan verwijderen van interessante grafmonumenten.

Boerderijen

Boerderijen en woonhuizen behoren tot de meest bedreigde categorie. De bedreiging is veelzijdig. Bij boerderijen leidt schaalvergroting tot functieverlies, terwijl vooral in Midden- en Oost-Brabant de constructie van de boerderijen eenvoudig en licht is. Aanpassing aan moderne wooneisen vergt een doorzettingsvermogen dat de eigenaar slechts zelden weet op te brengen. Meestal kiest men voor nieuwbouw in andere vormen en soms op

nog afleesbaar. Na afbraak en afvoering van de monumentenlijst verrees een woonhuis in Brabants aandoende trant. Hetzelfde gebeurde bij de 'restauratie' van de *Zandhoeve, Lieshoutseweg 47 te Sint-Oedenrode*. Door de rigoureuze aanpak van de eigenaar ging het grootste deel van het boerenhuis verloren. Het complex met gave bijgebouwen is van de monumentenlijst afgevoerd, waarbij weinig rekening werd gehouden met het feit dat de nog resterende onderdelen en de ligging in een markante groep in dit geval reconstructie zeker hadden gerechtvaardigd. De landschappelijke betekenis verleende deze boerderijgroep een onmiskenbare meerwaarde. In *Erp* verdween de uiterst gave boerderij *Oudestraat 9* die in haar inrichting nog volledig een beeld gaf van de leefwijze van de arme boeren in de

bouw van het krankzinnigengesticht *Voorburg te Vught*, een werk van *H. J. van Tulder* uit 1884-85. Ook de *Villaparkkerk te Eindhoven* van *Jan Stuyt* (1916-18) zal binnenkort plaats maken voor woningbouw, evenals de roemruchte *Heilig Hartkerk te Breda*.

Is de situatie in Brabant nu zo alarmierend? Wordt er echt zoveel gesloopt? Het gegeven dat onlangs twee in 1979 reeds beschreven gebieden opnieuw zijn geïnventariseerd geeft enig inzicht in de mate en de snelheid van sloop en vermindering. Het eerste gebied is *De Notel* in *Oirschot*, een landbouwgebied met veel gave boerderijen. Na 1979 heeft een ruilverkaveling hier de landschappelijke structuur grotendeels uitgewist. Verder bleken van de in 1979 vastgelegde ca. 120 boerderijen er in 1986 12 gesloopt of verminkt te zijn. In ca. 7 jaar is dus 10 procent verloren gegaan. In *Heesch* werden van ca. 130 beschreven objecten er 73 waardevol genoeg geacht voor opname in de *Cultuurhistorische Inventarisatie*. Toegevoegd werden nog drie objecten. Van de 76 waardevolle bouwwerken zijn er in 10 jaar 17 verloren gegaan, iets meer dan 20 procent. Een dergelijke steekproef is natuurlijk niet representatief, anders zouden we aan moeten nemen dat binnen 50 jaar alle cultuurhistorisch waardevolle objecten in Brabant verloren zouden zijn gegaan. Een beangstigende en wel wat vergaande conclusie.

Pandenbank

Gelukkig is het nog niet te laat om lering te trekken uit het bovenstaande. Het lijkt gewent meer en uitvoerderiger te gaan documenteren, alvorens tot sloop wordt besloten. De *Cultuurhistorische Inventarisatie* registreert slechts het uitwendige der gebouwen. Ook het interieur zou vastgelegd moeten worden in foto en tekening. In enkele gevallen is dit reeds gebeurd door de *Stichting Historisch Boerderij Onderzoek*, maar voor woonhuizen is dit niet mogelijk. Ook zijn op instigatie van de inventariseren al enkele industriële objecten vastgelegd en is een nader onderzoek gedaan naar wevershuizen in *Tilburg* met medewerking van de *Stichting tot behoud van Monumenten van Bedrijf en Techniek in het Zuiden van Nederland*. Het initiatief tot oprichting van een pandenbank in de provincie zal hopelijk soelaas bieden voor de vele gebouwen die in de toekomst onder functieverlies zullen lijden. Daarnaast zullen de tot dusver verschenen inventarisatierapporten intensiever gebruikt moeten worden ten behoeve van een gemeentelijk beleid. Dit is onder meer in *Waalre, Vught* en *Sint-Oedenrode* van de grond gekomen terwijl andere gemeenten al langer een eigen beleid voeren. Want alle in woord en beeld vastgelegde cultuurwaarden krijgen pas betekenis als ze ook daadwerkelijk behouden kunnen blijven. ■

Drs. Wies van Leeuwen is werkzaam bij de provincie Noord-Brabant i.v.m. de inventarisatie van monumenten

Gegevens over de reeds verschenen en nog verkrijgbare inventarisatierapporten bij Provincie Noord-Brabant, afd. Voorlichting en Representatie, Brabantlaan 1, 5126 VR 's-Hertogenbosch, 073-812511.

Sloop van de 'Zandhoeve' in 1987 (foto ir. B. C. van Noordwijk).

De te slopen gebouwen van de scheepswerf te Klundert (1847 en jonger).

een andere plaats. In toenemende mate worden echter boerderijen in de oude stijl herbouwd met nieuwe materialen, soms tot in de details nauwkeurig. De prijzenswaardige liefde van de bewoner voor de oude vorm leidt in deze gevallen echter tot bouwwerken die alle historische waarde missen. Een indirecte bedreiging vormt de ruilverkaveling, die de gebouwen berooft van hun ligging in het kleinschalige landschap.

Een der grootste verliezen was de afbraak van de gave boerderij *Notel 12 te Oirschot*, een 17e eeuwse beschermd monument met vele authentieke details in gebeit, muurwerk en raamindeling. De volledige bouwgeschiedenis was voor de sloop

Meierij. Gelukkig kon dit gebouw gedocumenteerd worden. In West-Brabant lijkt de schade geringer te zijn. Toch werd in *Dinteloord* nodeloos een gaaf boerenwoonhuis aan de *Stoofdijk 66* afgebroken. Onder de woonhuizen zijn de verliezen groot. In *Oirschot* sloopte men onder meer een 17e eeuwse winkelhuis aan de *Nieuwstraat* en een tweetal kleine rijksmonumenten aan de *Koestraat*. In *Steenbergen* werd een groot pand aan de *Grote Kerkstraat* afgebroken. Achter de classicistische gevel moeten zich twee nog 17de eeuwse panden hebben bevonden, die ongedocumenteerd verdwenen. In *Boxtel* werd de laat 19de eeuwse woningbouw in de stationsbuurt vrijwel geheel weggesaneerd. Hiermee verdween een der laatste voorbeelden van een stationswijkje met eenvoudige arbeiderswoningen. Hier werd ook na jarenlange leegstand een uniek 17e eeuwse dorps huis aan de *Rechterstraat* gesloopt.

Gesticht Voorburg bedreigd

Nu al is bekend dat op niet al te lange termijn het zeldzame complex van de scheepswerf 'De hoop der drie gebroeders' uit 1847 aan de *Roode Vaart te Klundert* gesloopt zal worden. Hetzelfde lot bedreigt al jaren het gigantische hoofdge-